

Przemysław Dąbrowski

Struktura i program Polskiego Związku Niepodległościowego Litwy („Penzel”) – przyczynek do dziejów POW na Litwie i Białorusi

---

Przegląd Historyczno-Wojskowy 15 (66)/2 (248), 199-206

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Struktura i program Polskiego Związku Niepodległościowego Litwy („Penzel”) – przyczynek do dziejów POW na Litwie i Białorusi

Genezy Okręgu XI Wileńskiego Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) na Litwie i Białorusi należy poszukiwać w powstałym w Wilnie w 1913 r. (we wspomnieniach podawany jest także 1908 i 1912 r.), z polecenia Józefa Piłsudskiego, Związku Walki Czynnej na Litwie¹. Jego założycielem oraz pierwszym kierownikiem został ppor. Józef Januszko ps. „Stanisław Zabielski”, późniejszy oficer POW i komendant XI Okręgu Wileńskiego POW². Początkowo do tej konspiracyjnej organizacji wstępowała młodzież gimnazjalna³, która wówczas swoją misję traktowała jedynie jako pomoc dla *braci zza Buga*. Stan taki wynikał z tego, iż społeczeństwo polskie zamieszkujące tereny dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego nie wierzyło, iż zwycięstwo w I wojnie światowej mogłoby przynieść upragnioną niepodległość dla tych terenów. Sądono bowiem, że wszelkie zmiany, jakie nadejdą, obejmą jedynie tzw. Polskę etnograficzną, na Litwie historycznej zaś dojdzie tylko do „uchylenia narodowościowego ucisku”. Wanda Dobaczewska, przedstawicielka demokratycznego nurtu krajowości⁴, podkreślała: (...) *nikt nie wierzył w odrodzenie Państwa Polskiego od razu wielkiego i potężnego. Wierzono natomiast w powstanie jakiegoś niedużego samodzielnego ośrodka, w którym można będzie znaleźć poparcie, do którego będzie się ciążyło, aż, z czasem, przyjdzie drugi etap, pełna niepodległość*⁵. Związek Walki Czynnej na Wileńszczyźnie nie posiadał jednolitej struktury organizacyjnej, a jednym z obszarów działań przybliżających do zasadniczego celu, tj. odzyskania niepodległości, była praca oświatowa oraz kulturalna⁶.

W drugiej połowie 1914 r. do Wilna przyjechała kurierka I Brygady Maria Kornilowicz-Strońska ps. „Marysia”, która przekazała obszerny plan rozszerzenia działalności

¹ Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskiu Biblioteka, Rankraščių Skyrius (dalej – LMAVB), fond (dalej – f.) 9,teczka (dalej – t.) 3246, karta (dalej – k.) 3–3v, B. Waligóra, Wilno a Legiony Polskie, mps. Autor zaznaczył, że organizacja ta nie zrzeszała zbyt wielu członków. Odnośnie do daty zob.: E. Olejniczakowski, *Za wyzwolenie Wilna*, w: *W rocznicę wyzwolenia Wilna 1919, 18–19 IV 1920*, [Wilno, IV 1920], s. 1; I. Ziemiański, *Praca kobiet w POW – Wschód*, przedm. M. Wańkiewicz, Warszawa 1933, s. 134.

² E. Świerczewski, *POW na Litwie*, Wilno 1919, s. 18–19; W. Gizbert-Studnicki, *Stosunek Wilna do Legionów. Kartki bez retuszu z pamiętnika 1916–1917 r.*, Wilno 1928, s. 30.

³ E. Świerczewski, *op. cit.*, s. 19; A. Budrys-Budrewicz, *Związek Walki Czynnej na Wileńszczyźnie*, w: *Wilno–Legiony 6 VIII 1914 r.–6 VIII 1928 r.*, Wilno 1928, s. 41.

⁴ Koncepcja krajowa ściśle wiązała się z terenami byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Rozwijała się w dwóch wariantach: konserwatywnym oraz demokratycznym. Podstawowa idea zakładała równouprawnienie wszystkich narodowości zamieszkujących ziemie litewsko-białoruskie. Na temat krajowości zob. P. Dąbrowski, *Rozpolitykowane miasto. Ustrój polityczny państwa w koncepcjach polskich ugrupowań działających w Wilnie w latach 1918–1939*, Gdańsk 2012, s. 176.

⁵ W. Dobaczewska, *Nastroje wileńskie w latach wielkiej wojny*, w: *POW na ziemiach W. X. Litewskiego 1919–1934. Szkice i wspomnienia*, Wilno 1934, s. 13. Por.: M. Kościalkowski, *Wilno, peowiacy, legionieści*, w: *Wilno–Legiony ...*, s. 45; S. Burhardt, *Trzy fragmenty z dziennika wileńskiego peowiaka (20 X 1918–7 I 1919). Czerwoni i biali*, w: *ibidem*, s. 39.

⁶ A. Budrys-Budrewicz, *op. cit.*, s. 41–42.

wywiadowczej oraz nawiązania kontaktu z powstałymi w sierpniu 1914 r. Legionami Polskimi. Zadanie zorganizowania w okręg „luźnych” kół strzeleckich na Litwie otrzymał wysłannik Komendanta, emisariusz z Warszawy, ppor. Eugeniusz Dobaczewski⁷, który rok później, 25 marca 1915 r., z rozkazu Józefa Piłsudskiego przystąpił do tworzenia Okręgu XI Wileńskiego POW (komenda okręgowa)⁸. Zgodnie z wydaną instrukcją, głównym zadaniem było: *Zjednywanie jak największych mas w szeregi organizacji, ujmowanie ich w karby wojskowe, dawanie im wykształcenia wojskowego wedle zasad regulaminu, kształcenie w nich woli żołnierskiej, wpajanie gorącej wiary w nieśmiertelnego Ducha Narodu oraz pragnienie ofiarnej walki o wyzwolenie Ojczyzny*⁹. Zdawano sobie przy tym doskonale sprawę z tego, iż jedynie pokonanie Rosji Sowieckiej wysunie sprawę rozstrzygnięcia przynależności państwowej ziem litewsko-białoruskich oraz otworzy drogę do odzyskania upragnionej niepodległości Polski¹⁰. Praca organizacyjna koncentrowała się na pięciu działach: szkolnym¹¹, wywiadowczym, technicznym, finansowym i bojowym. Biuro werbunkowe oraz biuro Komendy Okręgu XI Wileńskiego POW znajdowało się w mieszkaniu Wacława Gizberta-Studnickiego przy ul. Zawalnej 3 w Wilnie. Tam też odbywały się zebrania konspiracyjne¹². Struktura organizacji z kolei opierała się

⁷ E. Świerczewski, *op. cit.*, s. 21; W. Staniewicz, *Ze wspomnień wileńskich*, w: *POW na ziemiach W. X. Litewskiego...*, s. 9.

⁸ W. Niedziałkowska-Dobaczewska, *Peowiackie nastroje z przed 15 laty*, „Słowo” (Wilno) 1930, nr 259, s. 3. Zob. też: A. Pukszt, *Między stołecznością a partykularyzmem. Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Toruń 2006, s. 41; W. Dobaczewska, *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1914–1920*, Wilno 1934, s. 13; T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 22, 25, 55; W. Dobaczewska, *Nastroje wileńskie...*, s. 14.

⁹ Zob. POW, „Komunikat” (Wilno) 1918, nr 1, s. 1.

¹⁰ E. Dobaczewski, *Z dziejów POW w Wilnie*, w: *Wilno wyzwolone. Jednodniówka na zjazd byłych uczestników walk o Wilno w dniach 10–11 XI 1930 r.*, Wilno 1930, s. 17. Por.: R. Mienicki, *Wilno w polskim wysiłku zbrojnym*, Wilno 1930, s. 7; M. Römer, *Litwa wobec wojny (Poufny memoriał ... z sierpnia 1915)*, w: W. Sukiennicki, *Wilno na schyłku rządów carskich*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1970, z. 17, s. 79–80.; T. N[agurski], *Klub Włóczęgów*, „Włóczęga” (Wilno) 1932, nr 1, s. 1.

¹¹ E. Dobaczewski, *POW w Wilnie. Wywiad z płk. dr. ...*, „Słowo” (Wilno) 1930, nr 259, s. 2; *idem*, *Z dziejów POW w Wilnie...*, s. 16. Zob. też A. Budrys-Budrewicz, *Wsypa. Ze wspomnień peowiackich w Wilnie*, Wilno 1929, s. 1–12. Szerzej na temat POW w Mińsku zob.: K. Leczycki, *Listopad z przed 12 laty. Mińsk Litewski, 11 listopada 1918-go roku*, „Słowo” (Wilno) 1930, nr 259, s. 1; J. Offenber, *Wspomnienia z Mińska z czasów walk zbrojnych o niego – w roku 1919*, *ibidem*, nr 181, s. 2; J. Michałowska, *Z pracy w POW w Mińsku Litewskim*, w: *Służba ojczyźnie. Wspomnienia uczestniczek walk o niepodległość 1915–1918*, Warszawa 1929, s. 339–344. Szkoły wojskowe działające przy POW powstały w Wilnie oraz Mińsku. Ich celem było wychowanie słuchaczy (...) *na świadomych celu polskich żołnierzy*. Placówką wileńską zarządzał Eugeniusz Dobaczewski oraz Wacław Mongird, mińską – Józef Januszko (pierwszym komendantem mińskiego POW był Bohdan Podoski, zastępcą – Kazimierz Leczycki). Szkoła w Wilnie była podzielona na sekcje: dwie robotnicze (zarządzane przez Leona Mazurkiewicza), młodzieży gimnazjalnej (na czele z Bogdanem Domańskim) i kobiecą. W tej ostatniej czynny udział brały: Wanda Cumftówna (Czarnocka-Karpińska), Wanda Niedziałkowska-Dobaczewska, Halina Urbanowiczówna-Skowrońska, Emma Jeleńska i Maria Kornilowicz-Strońska. Znaczną aktywnością wykazali się: Jeremi Łukaszewicz oraz Jan i Rafał Kobyliński.

¹² W. Gizbert-Studnicki, *op. cit.*, s. 29–30; LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 9v., B. Waligóra, *Wilno a Legiony Polskie...*; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej – BZNO), sygn. 15350 II/2, k. 453 (116). J. Zmitrowicz, *W przeddzień wielkich przewrotów i na progu ich*. Wspomnienia do 1918, t. 2, 1912–1918, mps; E. Dobaczewski, *POW w Wilnie...*, s. 2; J. Trzeciak, *„Sztab” przy ul. Portowej w Wilnie*, w: *POW na ziemiach W. X. Litewskiego...*, s. 25; Z. Nagrodzki, *POW i okupanci niemieccy w Wilnie*, w: *ibidem*, s. 29, 32. Wacław Gizbert-Studnicki był archiwistą wileńskim oraz bratem znanego działacza politycznego Władysława Studnickiego. Mimo udzielanej POW pomocy, Studnicki nie był jej członkiem. Jak podkreślił

na zasadach wojskowych, dzięki czemu jej członkowie zgrupowani byli w oddziałach, będących odzwierciedleniem jednostek wojskowych, i podlegali swoim komendom¹³. W okresie formowania Okręg XI Wileński POW liczył ok. 50 członków, rok później już szacunkowo 150¹⁴, a jej szeregi zasilala przede wszystkim starsza młodzież szkoły technicznej i robotniczej oraz gimnazjum, a także dawni członkowie Związku Walki Czynnej¹⁵. Młodzi ludzie rekrutowali się głównie z ówczesnego harcerstwa, któremu władze niemieckie nadały status organizacji sportowej¹⁶. O tym jak trudna była to praca oraz często niełatwy wybór przynależenia do struktur konspiracyjnych świadczą wspomnienia Jarosława Kurczyna, który pisał: *W większości wypadków młodzież szkolna chętnie garnęła się do szeregów POW. Jednak pod wpływem sceptycyzmu, a nieraz wyraźnych represji ze strony rodziców obawiających się kar, aresztów (...), część młodzieży wycofywała się z organizacji, przeważnie z wielkim żalem. Pozostali natomiast z zapałem uczyli się musztry, regulaminów, brali udział w ćwiczeniach nocnych i dziennych (...). Zapał robi cuda. I rzeczywiście, jakże to nazwać, kiedy po lekcjach w szkole nieraz bez śniadania i bez obiadu (...) szło się na wykłady lub na ćwiczenia (...) w deszcz, zamieć śnieżną lub mróz. W dodatku byliśmy prawie wszyscy licho ubrani i często w dziurawych butach (...). Zbyt byliśmy dumni z zaszczytu, że i my bierzemy udział w pracy nad organizacją siły zbrojnej – podwaliny przyszłego państwa polskiego, w które wierzyliśmy niezłomie*¹⁷.

Pierwszym komendantem Okręgu XI Wileńskiego POW został Eugeniusz Dobaczewski ps. „Janusz Wieniawski”¹⁸. Wsparcia materialnego nowo utworzonej organizacji

---

w wspomnieniach, nie chciał, poprzez złożenie przysięgi posłuszeństwa, rezygnować z wolności działania w sprawach politycznych, zachowując tym samym prawo do sumienia i wewnętrznego przekonania. Jego zaangażowanie w nurt niepodległościowy i ówczesną ideologię zjednoczeniową były duże. Józef Zmitrowicz, jeden z przedstawicieli chadecji wileńskiej, w pamiętnikach pisał: *Pamiętam wiec, (...) odbywający się w przepelnionej Sali Miejskiej przy ul. Ostrobramskiej, kiedy to mówcy na scenie przeszkodził donośny głos z balkonu, nawołujący obecnych do obozu zwolenników czynu zbrojnego w imię walki o niepodległość i na salę posypała się chmura odezów o tej samej treści. Był to wyraz kontrakcji ze strony niepodległościowców. Odezwy rozrzucił Wacław Studnicki. Mimo deklarowanej jedynie sympatii do POW, Studnicki w lipcu 1916 r., wraz z innymi 10 osobami, został aresztowany przez władze niemieckie i osadzony na 10 dni w więzieniu na Łukiszkach. Cała akcja została zorganizowana dzięki informacjom przekazanym przez wpuszczonego w szeregi wileńskiego POW „szpiega niemieckiego” Łuczyńskiego, mechanika w drukarni Zawadzkiego, który wskazał Studnickiego jako komendanta Okręgu XI Wileńskiego POW na Litwie i Białorusi. Ostatecznie na mocy wyroku sądowego Wacław Studnicki został zwolniony z więzienia.*

¹³ POW, „Komunikat” (Wilno) 1918, nr 1, s. 1.

¹⁴ LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 4v.–5, 9–9v., B. Waligóra, Wilno a Legiony Polskie...; E. Świerczewski, *op. cit.*, s. 21. Zob. też: W. Niedziałkowska-Dobaczewska, *Rola kobiet wileńskich w akcji wyzwolenia Wilna*, w: *Wilno wyzwolone...*, s. 39; I. Ziemiański, *op. cit.*, s. 134–136. Prace nad utworzeniem w Wilnie żeńskich struktur POW zostały podjęte znacznie wcześniej. W sierpniu 1914 r. przyjechała kurierka Wanda Cumftówna (Czarnocka-Karpińska), która w październiku dostała polecenie sformowania organizacji o celach niepodległościowych. Do pierwszego składu żeńskiego POW weszły m.in.: Maria Grzymałowska-Maciejewska, Wanda Jeleńska, Wanda Niedziałkowska-Dobaczewska, Antonina Świdarska, Maria Truszkowska i Halina Urbanowiczówna-Skowrońska. Zob. także M. Truszkowska, *Ku wyzwoleniu Wilna, w: Służba ojczyźnie...*, s. 292.

¹⁵ B. Waligóra, *Na przełomie. Zdarzenia na ziemiach Białorusi i Litwy oraz w krajach bałtyckich (1918–1919)*, Warszawa 1934, s. 3; A. Budrys-Budrewicz, *op. cit.*, s. 44.

¹⁶ J. Kurczyn, *Wsypa przy ul. Pańskiej*, w: *POW na ziemiach W. X. Litewskiego...*, s. 32; S. Burhardt, *op. cit.*, s. 40. Ówczesne władze harcerstwa w Wilnie dały swoim członkom możliwość wyboru, tj. przynależność do harcerstwa bądź do wileńskiej POW.

¹⁷ *Ibidem*, s. 32–33.

¹⁸ D. Mycielska, J. M. Zawadzki, *Senatorowie zamordowani, zaginioni, zmarli w latach II wojny światowej*,

udzielił wileński oddział Ligi Kobiet, któremu przewodniczyła Janina Kozłowska-Studnicka¹⁹. Po wkroczeniu we wrześniu 1915 r. wojsk niemieckich do Wilna członkowie Okręgu XI Wileńskiego POW pozostali w konspiracji i pomagali w tworzeniu milicji obywatelskiej²⁰. Od 20 kwietnia 1917 r. do 16 lipca 1918 r. wydawano w tajnej drukarni w mieszkaniu Marii Trzeciaków przy ul. Portowej 4/1 „Biuletyn Wileński”, organ prasowy Ekspozytury Komendy Naczelnej POW na Litwie i Białorusi²¹. Na jego łamach podawano informacje na temat aktualnych wydarzeń społeczno-politycznych, a także publikowano ważniejsze akty normatywne²². Dnia 2 grudnia 1918 r. ukazał się w Wilnie numer innego pisma POW na Litwie i Białorusi zatytułowany „Komunikat”²³. W momencie zbliżania się do Wilna pod koniec 1918 r. armii sowieckiej znaczna część członków POW na Litwie i Białorusi wsparła szeregi tworzącej się Samoobrony Krajowej Litwy i Białorusi²⁴.

Jednocześnie w drugiej połowie 1916 r. przygotowywano plany utworzenia organizacji politycznej, która stałaby się oparciem dla działań Okręgu XI Wileńskiego POW²⁵. W tym czasie Eugeniusz Dobaczewski na spotkaniu Komitetu Polskiego

---

Warszawa 2009, s. 90; A. Budrys-Budrewicz, *Ze wspomnień peowiackich w Wilnie z r. 1916-1917*, w: *Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia*, Warszawa 1930, s. 71; S. Trzeciak, *Wielkanoc 1919 roku w Wilnie*, w: *POW na ziemiach W. X. Litewskiego...*, s. 18; 19; L. Życka, W. Niedziałkowska-Dobaczewska, *Życiorysy zasłużonych kobiet. Emma Jeleńska-Dmochowska strażniczka kresowa*, Kraków 1932, s. 14; W. Niedziałkowska-Dobaczewska, *Peowiackie nastroje z przed 15 laty...*, s. 3. Dobaczewski z funkcji komendanta został odwołany latem 1917 r. z powodu zbyt wielkiego zorientowania się Niemców w szeregach personalnych POW. Na jego miejsce oddelegowano Witolda Gołębiowskiego (ps. „Ildefons Krynicki”), którego następnie zastąpił Eugeniusz Olejniczakowski ps. „Kakowski”. Zob. *Rzut oka w przeszłość*, w: *W rocznicę wyzwolenia Wilna ...*, s. 3. Według autora tegoż artykułu, w skład POW na Litwie i Białorusi na początku 1919 r. wchodził: Wiktor Galiński ps. „Starża” – komendant, Eugeniusz Olejniczakowski – zastępca komendanta i kierownik wywiadów, Józef Januszko – kierownik techniczny, Waław Pac-Pomarnacki ps. „Trepka” – komendant miasta Wilna i Okręgu XI Wileńskiego POW, i Michał Wazgird ps. „Robak” – komendant służby bezpieczeństwa. Zob. K. Stefanowski, *Wspomnienia więzienne*, w: *ibidem*, s. 3–4.

¹⁹ E. Dobaczewski, *Z dziejów POW w Wilnie...*, s. 16; *idem*, *POW w Wilnie. Wywiad...*, s. 2; W. Dobaczewska, *Nastroje wileńskie...*, s. 15; I. Ziemiański, *op. cit.*, s. 137–138; E. Maciejewska, *Pierwsze echa*, w: *Wilno-Legiony...*, s. 47; A. Budrys-Budrewicz, *5-go listopada 1916 r. w Wilnie (Fragmenty ze wspomnień peowiackich)*, w: *ibidem*, s. 59.

²⁰ E. Dobaczewski, *Z dziejów POW w Wilnie...*, s. 17. Zob. też K. Leczycki, *Państwko. Powieść*, Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Paryż-Poznań-Wilno-Zakopane 1928, s. 146. O okresie rządów niemieckich zob. *Z rozmyślań więźnia kowieńskiego (Przyczynek do ideologii POW w Litwie)*, „Kresy” (Wilno) 1923, nr 2, s. 2–4.

²¹ *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej. Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w.-1945 r.*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 71; E. Świerczewski, *op. cit.*, s. 33–34; W. Dobaczewska, *Wilno i Wileńszczyzna w latach 1914–1920...*, s. 24; E. Dobaczewski, *POW w Wilnie. Wywiad...*, s. 2. Zob.: W. Charkiewicz, *Pamiętny dzień 19 kwietnia 1919 r.*, „Słowo” (Wilno) 1934, nr 104, s. 2–3; J. Trzeciak, *op. cit.*, s. 25–28. Założycielem drukarni był ppor. Józef Januszko, zecerami: Marian Myszowski i Adolf Dzierżyński. Pierwszym redaktorem „Biuletynu Wileńskiego” został Eugeniusz Dobaczewski, jego następcami zaś kolejno: Józef Januszko, Ludwik Chomiński i Witold Abramowicz. Łącznie wydano 28 numerów w nakładzie 1000 egz. każdy. Na początku drukarnia mieściła się przy ul. Ludwisarskiej, a potem w mieszkaniu Markuna na Rossie.

²² E. Dobaczewski, *POW w Wilnie. Wywiad...*, s. 2.

²³ *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej...*, s. 165.

²⁴ S. Burhardt, *Wieczór wigilijny w Wilnie w 1918 roku*, „Słowo” (Wilno) 1930, nr 295, s. 3; E. Dobaczewski, *POW w Wilnie. Wywiad...*, s. 2; B. Waligóra, *Dzieje 85 Pułku Strzelców Wileńskich*, Warszawa 1928, s. 15, 20. Zob. też P. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 158.

²⁵ LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 12v, B. Waligóra, *Wilno a Legiony Polskie... Michał Römer podał* (*op. cit.*...), s. 90–

w Wilnie²⁶ przedstawił referat na temat *idei wojska polskiego, idei żołnierza polskiego*, w którym to referacie pokazał żołnierza polskiego wyznaczającego granice przyszłej Polski, sugerując przy tym powołanie do życia struktur reprezentujących cały ruch wojskowy ziem litewsko-białoruskich²⁷. Dobaczewski podkreślił, że wówczas jeszcze projekt ten znacznie odbiegał (...) *od ogólnego sposobu myślenia, ażeby od razu zdobyć umysł słuchaczy*²⁸. Dnia 6 grudnia 1916 r. zebrało się 13 osób, którym przewodniczył Władysław Zawadzki. Wśród zaproszonych gości byli m.in.: Michał Römer, Bolesław Malinowski, Witold Abramowicz, Stanisław Cywiński, Eugeniusz Dobaczewski, Jan Boguszewski, Teofil Szopa, Waclaw Gizbert-Studnicki i ks. Kurnatowski²⁹. Jednym z postanowień było stworzenie *sui generis* „komitetu obywatelskiego”, przyjmującego jako swoje *credo* programowe zbrojną walkę o niepodległość, sformowanie armii polskiej, a także zjednoczenie Litwy z przyszłą Polską. Dwa dni później, z inicjatywy Jana Boguszewskiego, odbyło się kolejne spotkanie organizacyjne, podczas którego ukonstytuował się Polski Związek Niepodległościowy Litwy, nazywany „Penzel”, w składzie: Władysław Zawadzki – przewodniczący, Witold Abramowicz, Jan Boguszewski, Ludwik Chomiński, Eugeniusz Dobaczewski, Edward i Zbigniew Jasińscy, Jan Kalenkiewicz, Władysław Jaszczółt, Bolesław Malinowski, Zygmunt Nagrodzki, Aleksander Luboiński, Jan Piłsudski, Waclaw Gizbert-Studnicki, ks. Jerzy Sienkiewicz oraz Bronisław Umiastowski³⁰. Z założenia miała to być organizacja apolityczna, jednocząca wszystkie polskie *żywioty aktywistyczne w kraju*³¹. Związek stał się cywilnym odpowiednikiem Okręgu XI Wileńskiego POW oraz fundamentem (...) *akcji niepodległościowej w starszym społeczeństwie*³², milcząco zgodził się na jego działanie Komitet Polski w Wilnie³³. Należy jednak zauważyć, iż mimo deklarowanej apolityczności w Związku znaleźli się zwolennicy krajowości w jej wariacie demokratycznym, a także dawni sympatycy wileńskiej Narodowej Demokracji. Ta stosunkowo duża rozpiętość polityczna sprawiła, że już w momencie formowania i ustalania nazwy Związku wyłonił się problem, czy należy użyć

91), iż prace nad utworzeniem organizacji rozpoczęły się już w 1915 r. Zadania tego mieli podjąć się: Witold Abramowicz, Zygmunt Nagrodzki, Kazimierz Okulicz, Aleksander Zasztowt i Ludwik Łukowski. Zgodnie z przyjętym planem nowa, konspiracyjna struktura – jeszcze bez określonej nazwy, byłaby kierowana przez 6-osobową Komisję Główną, złożoną z trzech 2-osobowych wydziałów: Politycznego – zajmującego się kwestią propagandy oraz organizacji, zgodnie z przyjętymi celami, tj.: odzyskaniem niepodległości, akcją legionową i zawiązaniem przyszłej federacji Polski oraz Litwy; Skarbowego – odpowiedzialnego za pozyskiwanie środków materialnych; Wojskowego – pełniącego m.in. funkcje cywilno-wojskowe o charakterze pomocniczym. Ostatecznie taka struktura organizacji nie została jednak przyjęta.

²⁶ Szerzej na temat Komitetu Polskiego w Wilnie zob. P. Dąbrowski, *Narodowa Demokracja byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studium z zakresu myśli politycznej i działalności obozu narodowego na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1897–1918*, Kraków 2010, s. 58–61. Komitet Polski był reprezentacją polityczną społeczeństwa polskiego ziem b. Wielkiego Księstwa Litewskiego.

²⁷ E. Dobaczewski, *Z dziejów POW w Wilnie...*, s. 17.

²⁸ LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 12v.–13, B. Waligóra, Wilno a Legiony Polskie...

²⁹ W. Gizbert-Studnicki, *op. cit.*, s. 18.

³⁰ LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 13, B. Waligóra, Wilno a Legiony Polskie...; E. Dobaczewski, *POW w Wilnie. Wywiad...*, s. 2.

³¹ LMAVB, f. 79, t. 869, Kolekcja Ludwika Abramowicza, k. 2, Stosunki na Litwie, mps; POW, „Komunikat” (Wilno) 1918, nr 1, s. 1; M. Römer, *op. cit.*, s. 91.

³² W. Dobaczewska, *Nastroje wileńskie...*, s. 16.

³³ *Eadem*, *Wilno i Wileńszczyzna...*, s. 20.

określenia Polski Związek Niepodległościowy „na Litwie” (pomysł zwolenników Narodowej Demokracji) czy „Litwy” (propozycja krajowców demokratów). Po dyskusji ostatecznie zwyciężyło stanowisko krajowe³⁴.

Zasadniczym celem Związku, zbieżnym z programem Okręgu XI Wileńskiego POW oraz rozkazami Józefa Piłsudskiego³⁵, było dążenie do odbudowy niepodległej Polski oraz jej państwowego zjednoczenia z Litwą, dzięki wspólnemu zbrojnemu wystąpieniu społeczeństwa polskiego, a także jego zaangażowaniu w przyszłym Wojsku Polskim³⁶. Dlatego też dążono do przygotowania przemyślanej akcji i powołania osobnej jednostki zbrojnej, by wyeliminować wszelkie indywidualne zrywy. W tym celu zapowiedziano: prowadzenie różnych form agitacji, organizowanie wieców, nawiązanie kontaktu z innymi ugrupowaniami o charakterze społecznym oraz politycznym, gromadzenie środków materialnych, utrzymywanie stałej łączności z polskimi władzami wojskowymi. Członkiem organizacji mógł zostać każdy, bez względu na przynależność partyjną, kto akceptował przyjęte cele i zadania Związku oraz złożył przyrzeczenie przestrzegania dyscypliny organizacyjnej. Decyzję o przyjęciu nowych osób podejmował Zarząd, na wniosek lokalnego kierownika. Członek, który działał na szkodę Związku, naruszał przyjętą dyscyplinę, a także *dla względów natury moralnej*, mógł zostać przez Zarząd wykluczony z jego struktur. Związek działał na terenach okupacji nieobjętych postanowieniami Aktu 5 listopada 1916 r.³⁷. Władze organizacji stanowiły: Zarząd – z siedzibą w Wilnie, wybierany na okres jednego roku liczył 10 osób (w tym jeden reprezentant POW); koła lokalne – złożone z członków zamieszkujących daną miejscowość, w liczbie od 5 do 20; Zjazd Związkowy; Komisja Rewizyjna – 3-osobowa, wybierana przez kierowników poszczególnych kół lokalnych, w celu oceny prawidłowości wydatkowania przez Zarząd środków pieniężnych³⁸.

Niemalże od samego początku istnienia przedstawiciele Polskiego Związku Niepodległościowego Litwy przystąpili do aktywnej działalności, czego dowodem były stonkowo liczne odezwy dotyczące kwestii formowania przyszłej armii polskiej oraz poszukiwania argumentów na rzecz stworzenia w przyszłości związku państwowego Litwy i Polski. Apelowano do społeczeństwa polskiego ziem litewsko-białoruskich

³⁴ Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków 2004, s. 327.

³⁵ *Wódz narodu*, „Komunikat” (Wilno) 1918, nr 1, s. 2; *Polska Organizacja Wojskowa. Obywatele! dat., Wilno, 22 IV 1919*, „Ojczyzna” (Wilno) 1919, nr 8, s. 1. Przedstawiciele POW na Litwie i Białorusi przedstawiali Józefa Piłsudskiego jako Mesjasza, wybrańca, nieśmiertelnego twórcę polskiego ruchu wojskowego, pierwszego przedstawiciela narodu polskiego oraz władzę naczelną państwa polskiego, zdobytą dzięki bezwzględnej, dobrowolnej woli i zaufaniu społeczeństwa. Jarosław Kurczyn wspominał (*op. cit.*, s. 33): *W każdym społeczeństwie można utrzymać ład, karność i postrach wtedy, gdy jest państwo i rząd. My wówczas tego nie mieliśmy, a jednak była karność i posłuch, a to dzięki ślepej, młodzieńczej, intuicyjnej miłości i zaufaniu do osoby Komendanta Piłsudskiego. Nie było nic niemożliwego, nie było żadnego przeciwieństwa, którego by się nie pokonało, bo wiedzieliśmy, że tak chce Komendant. Wszystko, co dotyczyło osoby Komendanta, było dla nas święte jak ewangelia i czytaliśmy z zapartym tchem opisy prac działalności i życia Komendanta. Kiedy doszły do nas wersje o możliwości przyjazdu do Wilna Komendanta, trzeba było powstrzymywać w gorliwości do pracy, bo nieraz mogło to odbić się wprost na zdrowiu naszych chłopców.*

³⁶ Zob. POW, „Komunikat” (Wilno) 1918, nr 1, s. 1.

³⁷ LMAVB, f. 79, t. 869, Kolekcja Ludwika Abramowicza, k. 3, Stosunki na Litwie...; f. 9, t. 3246, k. 13–13v., B. Waligóra, Wilno a Legiony Polskie...; t. 2535, Litwa pod okupacją niemiecką, Zespół Wspólny, k. 127, Niepodległościowy Polski Związek Litwy, mps.

³⁸ *Ibidem*, t. 3246, k. 13v., B. Waligóra, Wilno a Legiony Polskie...

o wstępowanie w szeregi przyszłego Wojska Polskiego, jako rękojmi wolności. Argumentacja, do jakiej się odwoływano, cechowała się niezwykle podniosłymi, patetycznymi słowami. Wołano bowiem: *Oto mamy odkrzyknąć na zew wspólnej Matki my dzieci znad Wisły, Niemna, Bugu i Wilii i stanąć twardo pod jednym sztandarem (...). A więc czuwajcie, zbierajcie siły, gotujcie się wy, którzyście postanowili złożyć ofiarę krwi! Czas wasz nadchodzi! Wy chwiejni i wątpiacy, rozbudźcie sumienia wasze, rozpalcie w sercach przygasłe ogniska uczucia, uwierzcie w siebie, w siłę własną, w wieczny instykt Narodu, w niepokonaną moc zjednoczonej Woli, w nieśmiertelność idei*³⁹. Jednocześnie liczone na jak najszybszy rozkaz Tymczasowej Rady Stanu o powołaniu armii polskiej.

Nieco więcej miejsca w swoim programie Polski Związek Niepodległościowy Litwy poświęcił zjednoczeniu Polski i Litwy, ale bez określenia jego formy. Wydaje się, iż przyjęta koncepcja skupiała się wokół rozwiązań unijnych. Kierując się zasadniczym przesłaniem dotyczącym znaczenia dla państwa suwerenności zewnętrznej oraz wolności wewnętrznej narodu, wielokrotnie odwoływano się do wydarzeń związanych z przyjęciem przez *wielkich budowniczych narodu* Konstytucji 3 maja 1791 r.⁴⁰. Podkreślano, iż akt ten stanowił wyraz dobra powszechnego, *żywołności sił narodu*, utrwalenia wolności oraz wybawienia ojczyzny i ochrony jej granic. Mimo upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów, naród polski niesiony niewyczerpanymi skarbami kultury, siłą i konsolidacją *ab intra* wstępował, jak dodawano, na międzynarodową arenę walki o samoistny byt państwowy. Zapowiadając odbudowę państwa polskiego, domagano się demokratycznego ustroju, wspartego silną władzą państwową, oraz połączenia z Litwą – na zasadach wzajemnego poszanowania, zgodnie z hasłem „Wolni z wolnymi, równi z równymi”⁴¹. Pisano: *Bo gdy z jednej strony staje wspomnienie niewoli i ucisku, widmo szubienic i tajg Sybiru – chwilowo tylko młodzieńczością rewolucji przestłonięne, gdy z drugiej komtur w bieli żelazną, w stal zakutą dłoń wyciąga, zakrzywionymi palcami, jak szponami po ziemię sięga, jedynie państwo polskie marzenie nasze w życie wciela i sny urzeczywistnia. Jedynie w ramach związku państwowego z Polską uchronić może Litwa samoistność swoją*⁴².

Wydaje się, iż głoszone przez Polski Związek Niepodległościowy Litwy hasła nie miały szans na jakąkolwiek realizację. Organizacja ta nie odgrywała takiej roli, żeby wysuwane koncepcje mogłyby dotrzeć do szerszego kręgu społeczeństwa zamieszkującego ziemie litewsko-białoruskie. Mimo pełnionej względem POW jedynie funkcji pomocniczej, „Penzel” niemalże całkowicie został przez nią zdominowany i zepchnięty do podrzędnej roli. Ponadto wiele utrudnień w działalności napotymano również ze strony administracji niemieckiej, bezwzględnie wykorzystującej każdą sytuację do rozbicia konspiracyjnych struktur. Być może inną z przyczyn braku szerszego odzewu dla Związku był jego skład,

³⁹ *Ibidem*, t. 2535, Litwa pod okupacją niemiecką. Niepodległościowy Polski Związek Litwy, k. 24, Odezwa, dat., 14 III 1917, mps; *Niepodległościowy Polski Związek Litwy. Odezwa, dat., Wilno, 3 V 1917 r.*, w: *Litwa podczas wojny. Zbiór dokumentów, uchwał, odezw itp.*, Warszawa 1918, s. 53.

⁴⁰ *Niepodległościowy Polski Związek Litwy. Odezwa, dat., Wilno, 3 V 1917 r.*..., w: *Litwa podczas wojny...*, s. 52–53.

⁴¹ *Ibidem*, s. 53; *Polski Niepodległościowy Związek Litwy. Polacy!, dat., 14 III 1917 r.*, w: *ibidem*, s. 51; *Polska Organizacja Wojskowa. Obywatele!, dat., Wilno, 22 IV 1919*, „Ojczyzna” (Wilno) 1919, nr 8, s. 1.

⁴² *Niepodległościowy Polski Związek Litwy. Odezwa, dat., Wilno, 3 V 1917 r.*, w: *Litwa podczas wojny...*, s. 54.

gdzie ścierały się różne siły polityczne, często wykluczające się, co uwidoczniło się już przy jego tworzeniu.

Kres działalności POW na Litwie i Białorusi i prawdopodobnie także Polskiego Związku Niepodległościowego Litwy nastąpił w drugiej połowie 1918 r., kiedy to okupacyjne władze niemieckie w końcowym okresie swojego panowania przeprowadziły masowe aresztowania członków POW⁴³. Ponadto wśród działaczy organizacji występowały rozbieżności co do dalszej roli Legionów oraz oddziaływania samej POW⁴⁴. Warto zaznaczyć, iż od początku 1919 r. na Litwie i Białorusi nadal istniała POW, którą, jak zauważył Tomasz Nałęcz, z dawną organizacją łączyła już tylko nazwa⁴⁵.

Przemysław Dąbrowski

⁴³ B. Waligóra, *Na przelomie...*, s. 3; *idem*, *Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918-1919 r. przez Rosję Sowiecką*, Wilno 1938, s. 40; LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 18–18v., *idem*, *Wilno a Legiony Polskie...* Zob. też W. Zahorski, *Rzut oka na sto dwadzieścia pięć lat walki narodu polskiego o niepodległość*, Wilno 1919, s. 22. Bolesław Waligóra podał (LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 18–18v., *Wilno a Legiony Polskie...*), że w latach 1917–1918 Okręg XI Wileński Polskiej Organizacji Wojskowej na Litwie i Białorusi nie był wyszczególniany w schemacie organizacyjnym Komendy Naczelnej nr 1 POW w Warszawie, związany zaś został z Komendą Naczelną nr 3 POW w Kijowie. Na temat tej ostatniej zob. F. Demel, W. Lipiński, *Pułkownik Leopold Lis-Kula*, Warszawa 1932, s. 291–308.

⁴⁴ E. Dobaczewski, *Z dziejów POW w Wilnie...*, s. 17; LMAVB, f. 9, t. 3246, k. 14, B. Waligóra, *Wilno a Legiony Polskie...*

⁴⁵ T. Nałęcz, *op. cit.*, s. 234.

Jeszcze o czołgach i Afganistanie

W numerze 4/2013 „Przeglądu Historyczno-Wojskowego” został opublikowany tekst pt. *Polsko-sowiecko-afgańskie losy czołgu Renault FT 17*, pióra prof. dr. hab. Waldemara Rezmera. W swoim tekście autor przedstawił kilka faktów związanych z czołgiem Renault FT 17, który to trafił do zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, zostało też zamieszczone jego zdjęcie. Tak się złożyło, że dwukrotnie „na żywo” miałem okazję spotkać się z tym obiektem muzealnym i dlatego też, jako członek Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy, zabieram głos w tej sprawie. W 2010 r., przebywając w Paryżu, odwiedziłem Musée de l'Armée, gdzie zobaczyłem czołg Renault FT 17. Jego fotografia została opublikowana w „Roczniku Przemyskim” 2011, z. 1, Historia Wojskowości wraz z artykułem Lucjana Faca pt. 2 (301) *Batalion Czołgów Lekkich 7 TP w kampanii wrzesniowej (cz. 1)*. Autorem fotografii jest Janusz Polaczek. Na tym czołgu z jednej i drugiej strony jest umieszczony numer „73523”. Duża liczba eksponatów w tym muzeum i ograniczony czas nie pozwoliły mi zebrać więcej informacji na temat tego czołgu. Po raz drugi wóz bojowy tego typu obejrzałem w 2013 r. w Warszawie, już po jego renowacji w Muzeum Wojska Polskiego (właśnie zdjęcie tego czołgu jest zamieszczone w „PHW”). Na zrekonstruowanym czołgu widnieje numer „67609”. W publikacji Adama Jońcy pt. *Czołg lekki Renault FT* (Warszawa 2013, Ser. „Wielki Leksykon Uzbrojenia”) na s. 15 zamieszczona jest fotografia czołgu o numerze „67609” (numer ten jest umieszczony na zrekonstruowanym czołgu), na s. 16 – „70059”, i na s. 17 – „69077”. Właśnie ten szczegół zwrócił moją uwagę.